

SİLAHLI MÜNAQIŞƏ ZAMANI MƏDƏNİ SƏRVƏTLƏRİN QORUNMASI HAQQINDA 1954-CÜ İL TARİXLİ HAAQA KONVENSIYASI VƏ ONA ƏLAVƏ PROTOKOLLARIN BU SAHƏDƏ MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ROLU

Leyla Həşimova*

Xülasə

Məqalədə Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərəvətlərin qorunması haqqında Haaqa Konvensiyasının və ona əlavə protokolların bu sahədə münasibətlərin tənzimlənməsində rolu və əsas xarakterik xüsusiyyətləri geniş təhlil edilir. Belə nəticəyə gəlinir ki, qeyd edilən beynəlxalq-hüquqi sənədlər silahlı münaqişə zamanı mədəni sərəvətlərin qorunması üzrə mühüm normalar müəyyən etsə də, bu sahədə həmin müddəaların yerinə yetirilməsi üzərində beynəlxalq nəzarət mexanizmi yaradılmamışdır. Belə ki, təklif olaraq insan hüquqları sahəsində komitələr praktikasında yaradılacaq və müəyyən səlahiyyətlərə malik olacaq beynəlxalq nəzarət mexanizmində dövlətlərdən müvafiq hesabatların alınması və dövlətlərarası şikayət proseduru da nəzərdə tutulmalıdır. Daha sonra, məqalədə qeyd edilir ki, Konvensiya və əlavə protokollarda müəyyən edilən normaların müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyaları ilə ciddi əlaqələri qurulmamışdır. Bundan başqa, Konvensiya və əlavə protokollarda beynəlxalq hüquqi adət normalarına əməl edilməsi üzrə dövlətlərin öhdəlikləri də dəqiq şəkildə əks olunmamışdır. Eyni zamanda, mədəni sərəvətlərin beynəlxalq siyahısının yaradılması istiqamətində UNESCO tərəfindən aparılan fəaliyyət daha da artırılmalı, o cümlədən beynəlxalq məsuliyyətlə əlaqədar müddəalar da nəzərdə tutulmalıdır. Son olaraq məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, Konvensiyaya yuxarıda qeyd edilən müddəaları, o cümlədən dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərini və geniş milli-hüquqi implementasiya tədbirlərini nəzərdə tutan yeni əlavə protokolun qəbul edilməsi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir.

***Açar sözlər:** silahlı münaqişə, mədəni sərəvətlər, beynəlxalq məsuliyyət, beynəlxalq öhdəliklər, gücləndirilmiş müdafiə, UNESCO.*

Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərəvətlərin qorunması haqqında Konvensiya 14 may 1954-cü il tarixdə Haaqada UNESCO çərçivəsində imzalanmış və 7 avqust 1956-cı il tarixdə qüvvəyə minmişdir. 2019-cu ilin sentyabr ayına qədər 133 dövlət onu ratifikasiya etmişdir. Konvensiyaya I Əlavə Protokol da 14 may 1954-cü il tarixdə qəbul edilməklə 7 avqust 1956-cı il tarixdə qüvvəyə minmişdir. Konvensiyaya II Əlavə Protokol isə 26 mart 1999-cu il tarixdə imzalanmaqla 9 mart 2004-cü il tarixdə qüvvəyə minmişdir.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilən sənədlər təhlil edilərkən belə bir əsaslı nəticəyə gəlinir ki, onlar müvafiq sferada münasibətlərin tənzimlənməsi üzrə müfəssəl beynəlxalq-hüquqi bazanı təmin edir [3, s.177; 4, s.131; 9, s.3].

Konvensiyanın Preambulasında həmin beynəlxalq sənədin əhəmiyyəti və qəbul edilmə zərurəti aydın şəkildə qeyd edilmişdir. Bunları ümumi şəkildə belə ifadə etmək olar: silahlı münaqişələrlə əlaqədar mədəni sərəvətlər üçün böyük təhlükələr mövcuddur; hər bir xalqın dünya nədəni irsində böyük töhfəsi vardır;

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasının müəllimi

mədəni irsin qorunması bəşəriyyətin qarşısında ciddi vəzifə kimi dayanır; mədəni sərvətlərin qorunması üzrə beynəlxalq və milli tədbirlər hətta sülh dövründən belə həyata keçirilməlidir.

Konvensiyanın mühüm müddəalarından biri də mədəni sərvətlərin anlayışının verilməsidir ki, bu da 1-ci maddədə qeyd edilmişdir. Belə ki, göstərilir ki, mədəni sərvətlər dedikdə, hər bir xalqın mədəni irsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən daşınar və ya daşınmaz əmlak, məsələn, memarlıq, incəsənət və ya tarix abidələri, dini və ya dünyəvi, arxeoloji obyektlər, tarixi və ya bədii maraqlı doğuran memarlıq ansambları, sənət əsərləri, əlyazmalar, kitablar, bədii, tarixi və ya arxeoloji əhəmiyyət kəsb edən digər əşyalar, habelə elmi kolleksiyalar və ya mühüm kitab kolleksiyaları, arxiv materialları və ya yuxarıda qeyd olunan dəyərlərin reproduksiyaları başa düşülür. Bundan başqa, muzeylər, böyük kitabxanalar, arxiv anbarları, habelə silahlı münaqişə zamanı daşınar mədəni sərvətlərin mühafizəsi üçün nəzərdə tutulmuş sığınacaqlar kimi əsas və faktiki məqsədi daşınar mədəni sərvətlərin mühafizəsi və ya nümayişi olan binalar, daha sonra, “mədəni sərvətlərin cəmləşmə mərkəzlər” də bura daxildir [6].

Bütövlükdə, qeyd etmək lazımdır ki, hüquq ədəbiyyatlarında və konvensiyanın məzmunu ilə mədəni sərvətlərin müdafiəsi onun mühafizəsini, ona hörməti, o cümlədən bununla əlaqədar daha geniş münasibətləri əhatə edir [5, s.38-52].

Konvensiyanın əsas xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada dövlətlər tərəfindən mədəni sərvətlərə qarşı düşmənçilik hərəkətlərindən çəkinmək barədə ümumi bir öhdəlik müəyyən edilməklə bu istiqamətdə mühüm addımların atılması da müəyyən edilmişdir. Məsələn, bu istiqamətlərdən biri də Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 3-cü bəndində göstəriləyi kimi, dövlətlər tərəfindən əlavə öhdəlik olaraq mədəni sərvətlərin hər hansı formada oğurlanması, qarət edilməsi və ya mənimsənilməsi, habelə qeyd olunan əmlakla bağlı hər hansı vandalizm aktının qadağan edilməsi və qarşısının alınması müəyyən edilmişdir. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələblərinə görə, mədəni sərvətlərin identifikasiyasını asanlaşdırmaq üçün 16-cı maddənin müddəalarına uyğun olaraq fərqləndirici nişanla işarələnmə bilməsi qeyd edilmişdir. Hesab edirik ki, mədəni sərvətlərin mühafizəsində bu addım kifayət qədər yüksək qiymətləndirilməlidir [6].

Bundan başqa, Konvensiya ilə silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi ilə əlaqədar bir sıra hərəkətlərin edilməsi müəyyən edilmişdir.

Birincisi, müəyyən bir ərazini işğal edən dövlət tərəfindən işğal olunmuş ərazinin səlahiyyətli milli orqanlarına onun mədəni sərvətlərinin mühafizəsini təmin etmək üçün şəraitin yaradılması və buna dəstək verilməsi.

İkincisi, işğal edilmiş ərazidə yerləşən və hərbi əməliyyatlar zamanı zədələnmiş mədəni sərvətlərin qorunması üçün təcili müdaxilə zəruri olduqda və səlahiyyətli milli hakimiyyət orqanları bunu təmin edə bilmədikdə, ərazini işğal edən dövlət tərəfindən bu əmlakın qorunması üçün ən zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi və bu istiqamətdə səlahiyyətli qurumlarla sıx əməkdaşlıq edilməsi.

Qeyd edilənlər dövlətləri bu istiqamətdə əlavə öhdəlikləndirir. Məsələn, dövlətlər tərəfindən hətta dinc dövrdə belə özlərinin silahlı qüvvələrinə mədəni sərvətlərin qorunması, xüsusən bütün xalqların mədəniyyətinə və mədəni sərvətlərinə hörmət ruhunda formalaşdırılması və bu istiqamətdə təlimlərin keçirilməsi barədə öhdəlikləri mövcud olur. Bu zaman ümumi qaydada beynəlxalq humanitar hüququn milli hüquqi implementasiyasının həyata keçirilməsi dövlətlər qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən olmalıdır [10, s.638]. Hazırda bu dünya dövlətləri praktikasında yerinə yetirilməyən müddəalardan biridir. Buna misal olaraq Ermənistanın bu istiqamətdə fəaliyyəti də beynəlxalq cəmiyyəti ciddi düşündürməlidir. Bundan başqa, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikası və xalqının mədəni sərvətlərinin məhv edilməsi, o cümlədən bu istiqamətdə kifayət qədər beynəlxalq hüquqa zidd addımlar atılmışdır ki, bunlar da mühüm beynəlxalq məsuliyyət tədbirlərinin görülməsini bəşəriyyət qarşısında əsas vəzifə kimi qoyur [2, s.62-69].

Bütövlükdə, hesab edirik ki, silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi üzrə Konvensiyanın 7-ci maddəsi ilə bu istiqamətdə bir sıra addımların atılması zəruridir: bu sahədə ayrıca bir beynəlxalq sənədin (protokol və s. formada) qəbul edilməsi ilə həm də ciddi beynəlxalq nəzarət mexanizminin formalaşdırılması həyata keçirilməlidir; bütün dövlətlərdən işğal və ya hərbi əməliyyatlar başlanması anında mədəni sərvətlərin xəritəsi dərhal alınmalıdır; bu istiqamətdə milli-hüquqi implementasiyanın həyata keçirilməsi üzrə ayrıca bir qanunvericilik aktının qəbul edilməsi zəruridir.

Sonuncu bəndlə əlaqədar ilk növbədə, bu sahədə konstitusiya normalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası praktikasında özünün konstitusiyası ilə milli-hüquqi implementasiyanın həyata keçirilməsi üzrə mükəmməl bir əsas baza formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10, 12, 148, 151-ci maddələri buna misal göstərilə bilər [1].

Konvensiyanın ən mühüm xarakterik xüsusiyyətlərindən biri mədəni sərvətlərə münasibətdə xüsusi müdafiənin təqdim edilməsi zəruriliyinin əks olunmasıdır. Bu Konvensiyanın 2-ci mühüm bölməsinin əsas məzmununa daxildir. Bu zaman daşınar mədəni sərvətlərin qorunması üçün, o cümlədən daşınmaz mədəni sərvətlərin və mədəni sərvətlərin cəmləşmə mərkəzlərinin xüsusi mühafizəsini müəyyən edən məhdud sayda sığınacaqların təşkil edilməsi ilə xüsusi mühafizənin yaradılması Konvensiyanın 8-ci maddəsinin əsas tələblərindəndir. Hesab edirik ki, bununla əlaqədar da bir sıra müddəalara əməl edilməsi zəruridir. Belə ki, bu zaman həmin xüsusi mühafizə yerlərinin hərbi məqsədlər üçün istifadə edilməməsi, onların müdafiə sistemlərindən, hər hansı sənaye və digər əhəmiyyətli yerlərdən müəyyən təhlükəsiz məsafədə yerləşdirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Həmin mühafizə yerlərinin xüsusi mühafizəsinin təşkil edilməsi ilə əlaqədar tələblər də məhz minimal səviyyədə beynəlxalq nəzarət sistemləri tərəfindən müəyyən edilməlidir. Məqsəd isə onların hərbi məqsədlər üçün istifadə edilməsinin qarşısının alınmasıdır. Bundan başqa, xüsusi mühafizə olunan mə-

dəni sərəvətlərin yerləşdiyi yerlər xüsusi işarə ilə fərqləndirilməlidir. Eyni zamanda, belə yerlər beynəlxalq nəzarət üçün də tam açıq olmalıdır ki, hərbi əməliyyatlar zamanı bu obyektlərə hər hansı zərər vurulmasından çəkinilsin [6].

Bundan başqa, xüsusi mühafizə olunan mədəni sərəvətlərin daşınması üçün istifadə edilən nəqliyyat vasitələri də xüsusi mühafizəyə götürülməlidir. Onlar da hərbi məqsədlər üçün istifadə istisna olmaqla, xüsusi fərqləndirici nişanla təmin edilməlidir. Bununla əlaqədar Konvensiyanın 3-cü fəslində mühüm normalar əks olunmuşdur.

Bundan başqa, Konvensiyanın mühüm tələblərindən biri də ondan ibarətdir ki, mədəni sərəvətlər, o cümlədən onların daşınmasını həyata keçirən nəqliyyat vasitələri müsadirə edilə, qənimət və ya mükafat olaraq götürülə bilməzlər. Ancaq bu həmin vasitələrə nəzarəti istisna etmir. Daha sonra, Konvensiyanın 15-ci maddəsi ilə mədəni sərəvətlərin mühafizəsi həvalə edilmiş işçilərə, təhlükəsizlik imkanları daxilində, həmin sərəvətlərin qorunub saxlanması mənafeyinə hörmət edilməli və əgər onlar düşmən əlinə keçərsə, mədəni sərəvətlərin qorunub saxlanması üçün öz funksiyalarını yerinə yetirməyə davam etmələrinə icazə verilməlidir [6]. Konvensiyanın 16-cı maddəsi ilə fərqləndirici əlamət (nişan) kimi aşağıdan uclu, mavi və ağ rəngli dörd hissəyə bölünmüş qalxan müəyyən edilmişdir (qalxan mavi kvadratdan ibarətdir, küncələrindən biri qalxanın uclu hissəsində və kvadratın üstündə mavi üçbucaq; kvadrat və üçbucaq hər iki tərəfdən ağ üçbucaqlarla ayrılmışdır). Fərqləndirici əlamət (nişan) yalnız eyniləşdirmə üçün bu hallarda istifadə olunur: xüsusi mühafizə altında olan daşınmaz mədəni sərəvətlər; mədəni sərəvətlərin daşınması zamanı; mədəni sərəvətlər üzrə müvəqqəti sığınacaqlar üçün. Eyni zamanda, fərqləndirici əlamətdən (nişandan) yalnız silahlı münaqişə zamanı istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur [4, s.132].

Bütövlükdə, Konvensiyanın mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun qeyri-beynəlxalq xarakterli münaqişələrdə də dövlətlər tərəfindən əməl edilməsi zəruriliyinin müəyyən edilməsidir. Bununla əlaqədar müddəalar 19-cu maddədə geniş şəkildə təsbit edilmişdir.

Konvensiyanın tətbiqi qaydaları onun tərkib hissəsi olan İcraedici Reqlamenti vasitəsilə müəyyən edilir. Burada mühüm məsələlərdən biri kimi mühüm beynəlxalq təşkilat olaraq UNESCO-nun müəyyən edilməsidir. Belə ki, 23-cü maddədə qeyd edilir ki, dövlətlər öz mədəni sərəvətlərinin mühafizəsinin təşkilində texniki yardım üçün və ya bu Konvensiyanın və onun İcra Qaydalarının tətbiqindən irəli gələn hər hansı digər məsələ ilə bağlı UNESCO-ya müraciət edə bilərlər. Bu zaman UNESCO bu yardımı öz proqramı və imkanları çərçivəsində həyata keçirir.

Konvensiya müddəaları ona I Əlavə Protokolda bir neçə istiqamətdə inkişaf etdirilmişdir. Burada iştirakçı dövlətlər silahlı münaqişə zamanı işğal etdiyi ərazidən mədəni sərəvətlərin ixracının qarşısını almağı öhdəsinə götürməklə bərabər, eyni zamanda, hərbi əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra onun ərazisində

olan mədəni sərvətləri işğal olunmuş ərazinin səlahiyyətli orqanlarına qaytarmadı, nəhayət bu prosesdə dəymiş ziyanı ödəməyi öhdəsinə götürürlər [7].

Konvensiyaya II Əlavə Protokol da bir sıra sahələrdə vacib münasibətləri tənzimləməklə bərabər həm də müəyyən boşluqları aradan qaldırmışdır. Protokolun Preambulasında bu sənədin qəbul edilməsinin zəruriliyini bir neçə istiqamətdə belə müəyyən etmək olar: silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsinin təkmilləşdirilməsi və mədəni sərvətlərin xüsusi təyinatlı kateqoriyaları üçün gücləndirilmiş mühafizə sisteminin yaradılması zərurəti vardır; Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında 1954-cü il Konvensiyasının müddəalarının əhəmiyyəti onların həyata keçirilməsini təmin etmək üzrə əlavə tədbirlərlə müəyyən edilməlidir; dövlətlər tərəfindən müvafiq prosedurlar təqdim edilməklə, silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsində daha fəal iştirak etmək imkanı yaradılmalıdır; silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsini tənzimləyən qaydalar beynəlxalq hüquqdakı hadisələri əks etdirməlidir; bu sahədə adət normalarının əhəmiyyəti bir daha təsdiq edilməlidir.

Protokolun 2-ci fəslindən başlayaraq bu sahədə bir sıra mühüm müddəalar əks olunmuşdur. Belə ki, 5-ci maddədə qeyd edilir ki, 1954-cil Konvensiyasının 3-cü maddəsinə uyğun olaraq, mədəni sərvətlərin silahlı münaqişələrin gözlənilən təsirlərindən qorunması üçün dinc dövrdə görülən hazırlıq tədbirləri özündə zəruri hallarda siyahıya alınma, yanğından və struktur nasazlığından qorunmaq üçün fəvqəladə planlaşdırma, daşınan mədəni sərvətlərin çıxarılmasına hazırlıq, və ya yerlərdə bu əmlakın lazımı mühafizəsinin təmin edilməsi və mədəni sərvətlərin mühafizəsinə cavabdeh olan səlahiyyətli orqanların təyin edilməsini birləşdirir [8].

Mədəni sərvətlərin yerləşdiyi yerin hərbi obyektə çevrilməsi zamanı hərbi üstünlüyü ələ keçirmək üçün başqa yol yoxdursa, o cümlədən bu qərarın silahlı qüvvələrin komandanlığı tərəfindən verilməsini nəzərə almaqla hücum obyektinə çevrilməsi halı da Protokolda qeyd edilmişdir. Protokolun 8-ci maddəsi ilə dövlətlər hərbi obyektlərin yaxınlığında yerləşən yerlərdən daşınan mədəni sərvətləri çıxarılmasının və ya yerində adekvat mühafizəsinin təmin edilməsini təşkil etməli, bundan başqa, mədəni obyektləri hərbi obyektlərin yaxınlığında yerləşdirməkdən çəkinməlidir.

Protokolun 9-cu maddəsi xüsusilə əhəmiyyətlidir. Belə ki, işğal edilən əraziyə qarşı bir sıra hərəkətlərin edilməsi qadağan edilir: mədəni sərvətlərin hər hansı qeyri-qanuni ixracı, mülkiyyət hüququnun başqa cür götürülməsi və ya ötürülməsi; hər hansı arxeoloji qazıntılar, əgər bu, yalnız mədəni sərvətlərin mühafizəsi, uçotu və ya mühafizəsi üçün tələb olunmursa; mədəni, tarixi və ya elmi xarakterli sübutları gizlətmək və ya məhv etmək məqsədi daşıyan mədəni sərvətlərin istifadəsində hər hansı bir dəyişiklik. Bundan başqa, həmin maddədə qeyd edilir ki, işğal olunmuş ərazidə mədəni sərvətlərin hər hansı arxeoloji qazıntısı, onun dəyişdirilməsi və ya istifadəsi, əgər şərait imkan verirsə, işğal

edilmiş ərazinin səlahiyyətli milli orqanları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilməlidir [8].

Protokolun 10-cu maddəsi demək olar ki, ən əhəmiyyətli normanı - mədəni sərvətlərə münasibətdə gücləndirilmiş müdafiəni nəzərdə tutur. Bunun həyata keçirilməsi isə Protokolla 3 halda mümkündür: mədəni sərvətlər bəşəriyyət üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir; milli səviyyədə onların müstəsna mədəni və tarixi dəyərini tanıyan və ən yüksək səviyyədə mühafizəsini təmin edən müvafiq hüquqi və inzibati tədbirlərin qəbul edilməsi yolu ilə qorunur; mədəni sərvətlər hərbi məqsədlər üçün və ya hərbi obyektləri əhatə etmək üçün istifadə edilmir və mədəni sərvətlərə nəzarət edən dövlətlər onlardan belə bir şəkildə istifadə edilməyəcəyini təsdiq etmişdir.

Bu zaman Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi üzrə Komitəyə dövlətlər tərəfindən gücləndirilmiş müdafiə xahiş edilən mədəni sərvətlərin siyahısı təqdim edilir. Bütövlükdə isə, bu Konvensiya ilə belə mədəni obyektlərin Beynəlxalq Siyahısı tərtib edilir. Komitə dövlətlərə həmin obyektlərin qeyd edilən Siyahıya daxil edilməsini təklif edə bilər. Burada beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının da roluna xüsusi əhəmiyyət verilir. Belə ki, Protokolun 12-ci maddəsi ilə beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları hər hansı bir mədəni obyektə beynəlxalq ictimaiyyətin, beynəlxalq təşkilatların (xüsusən UNESCO) diqqətini yönəltmək üçün Komitəyə müraciət edə bilər.

Bütövlükdə, bu istiqamətdə dövlətlərin müraciətləri və digər müraciətlər iştirakçı-dövlətlərə çatdırılır. Belə bir siyahıya hər hansı mədəni obyektin salınması iştirak edən dövlətlərin beşdə dörd səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Bu zaman müəyyən beynəlxalq hökumətlərarası və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının, o cümlədən hər hansı ekspertlərin rəyi də nəzərə alın bilər. Eyni zamanda, Komitə bəzən həmin mədəni obyekt qeyd edilən siyahıya salmadan da ona qarşı beynəlxalq yardım edilməsi barədə qərar qəbul edə bilər. Hətta müvafiq qərarın qəbul edilməsinə qədər müvəqqəti olaraq gücləndirilmiş müdafiə barədə müvafiq tədbirlər də həyata keçirilə bilər. Tam şəkildə gücləndirilmiş müdafiənin həyata keçirilməsi isə həmin mədəni obyektin qeyd edilən Siyahıya salınması ilə təqdim edilir. Bu zaman münaqişə tərəfləri gücləndirilmiş müdafiəyə daxil edilmiş mədəni sərvətlərin hücum obyektinə olmaqdan immunitetini təmin edirlər. Bütün hallarda UNESCO-nun Baş Direktoru Komitənin bütün qərarlarını BMT Baş Katibinə və iştirakçı-dövlətlərə təqdim edir.

Protokolun 15-ci maddəsi ilə bu beynəlxalq sənədin müddəalarının pozulmasını müəyyən edən hərəkətlər qeyd edilmişdir. Bundan başqa, dövlətlər aşağıdakı əməlləri öz daxili qanunvericiliyinə uyğun olaraq cinayət hesab etmək və bu cinayətlərə görə müvafiq cəzalar vermək üçün zəruri ola biləcək tədbirlər görməlidirlər (bunlar hüququn və beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərinə uyğun olmalıdır): gücləndirilmiş mühafizə altında olan mədəni sərvətlərin hücum obyektinə çevrilməsi; hərbi əməliyyatları dəstəkləmək üçün gücləndirilmiş mühafizə altında mədəni sərvətlərdən və ya bilavasitə bitişik ərazilərdən istifadə

edilməsi; Konvensiyanın və bu Protokolun müddəalarına uyğun olaraq qorunan mədəni sərvətlərin külli miqdarda məhv edilməsi və ya mənimsənilməsi; Konvensiyanın və bu Protokolun müddəalarına uyğun olaraq qorunan mədəni sərvətlərin hücum obyektinə edilməsi; Konvensiyanın müddəaları ilə qorunan mədəni sərvətlərə qarşı yönəlmiş oğurluq, quldurluq və ya mənimsəmə və ya vandalizm aktlarının törədilməsi [8].

Protokolun 17-ci maddəsi məsuliyyətlə əlaqədar cinayət təqibini də nəzərdə tutur. Bu müvafiq hərəkətləri törədən şəxslərə qarşı müyyən cinayət təqibinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bundan sonra, Protokolun 18-ci maddəsi cinayətkarların verilməsini, 19-cu maddə isə cinayət işləri üzrə qarşılıqlı yardımı nəzərdə tutur. Bundan başqa, 21-ci maddə ilə aşağıdakı hərəkətlərlə bağlı qanunvericilik, inzibati və ya intizam tədbirlərinin də görülməsi dövlətlərin üzrərinə mühüm öhdəlik kimi qoyulmuşdur: 1954-cü il Konvensiyasına və ya bu Protokola zidd olaraq mədəni sərvətdən istənilən istifadə; 1954-cü il Konvensiyasına və ya bu Protokola zidd olaraq mədəni sərvətlərin hər hansı qeyri-qanuni ixracı, işğal olunmuş ərazidən başqa cür çıxarılması və ya ona mülkiyyət hüququnun verilməsi [8].

Bundan başqa, Protokol Tərəflərdən birinin ərazisində beynəlxalq xarakter daşımayan silahlı münaqişə yarandıqda da tətbiq edilir. Bu Protokol iğtişaşlar, təcrid olunmuş və təsadüfi zorakılıq aktları və oxşar xarakterli digər aktlar kimi daxili iğtişaşlar və gərginlik hallarına şamil edilmir. Bu Protokolda heç nə hər hansı dövlətin suverenliyinə və ya hökumətin dövlətdə qanunu və asayışı qorumaq və ya bərpa etmək və ya dövlətin milli birliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün bütün qanuni vasitələrlə vəzifəsinə qarşı məqsədlər üçün istifadə edilə bilməz [8].

Protokolun 6-cı fəslə təşkilati məsələlərə həsr edilmişdir. Belə ki, 23-cü maddədə qeyd edilir ki, iştirakçı-dövlətlərin Yığıncağı UNESCO-nun Baş Konfransı ilə eyni vaxtda və dövlətlərin iclasını əlaqələndirməklə, UNESCO Baş direktoru tərəfindən çağırılır. Yığıncaq Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi üzrə Komitənin üzvlərini seçir, eyni zamanda Komitənin fəaliyyətinə də müvafiq nəzarəti həyata keçirir. Komitə 12 üzv-dövlətdən ibarət olmaqla, ayrı-ayrı regionların və dünya mədəniyyətinin ədalətli təmsilçiliyi əsasında formalaşdırılır.

Komitə ildə bir dəfə yığılır, lazım gəldikdə fəvqəladə sessiyalar da keçirilə bilər. Komitə üzvləri-dövlətlər mədəni irsin mühafizəsi sahəsində səlahiyyətli şəxslərdən ibarət formalaşdırılır. Komitə üzvləri dörd il müddətinə yenidən seçilmək hüququ olmaqla seçilir. Komitədə qərarlar adətən üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Komitə öz funksiyasını UNESCO-nun Baş direktoru ilə birgə əməkdaşlıqda həyata keçirir. Komitənin funksiyalarına Protokolun 27-ci maddəsi ilə aşağıdakılar daxildir: bu Protokolun həyata keçirilməsi üçün təlimatların işlənilməsi hazırlanması; mədəni sərvətlərə gücləndirilmiş mühafizənin verilməsi, dayandırılması və ya ləğv edilməsi və Gücləndirilmiş mühafizə altında olan mə-

dəni sərvətlərin Siyahısının tərtibi, yenilənməsi və yayılması; bu Protokolun icrasının monitorinqi və gücləndirilmiş mühafizə altında olan mədəni sərvətlərin müəyyənləşdirilməsinin təşviq edilməsi; dövlətlərin məruzələrinin nəzərdən keçirilməsi və şərh edilməsi, zəruri hallarda dövlətlərin yığıncağına öz hesabatının hazırlanması; beynəlxalq yardım üçün sorğuların qəbulu və onlara baxılması; mədəni sərvətlərin mühafizəsi üçün Fondun vəsaitlərinin xərclənməsi qaydasının müəyyən edilməsi; və s [8].

Bundan başqa, Protokolun 29-cu maddəsi ilə silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi üzrə Fond təsis edilir ki, burada da əsas məqsəd kimi sülh dövründə görülən hazırlıq və ya digər tədbirlərin dəstəklənməsi üçün maliyyə və digər yardımın göstərilməsi, o cümlədən silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi və ya hərbi əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra onların dərhal geri qaytarılması üçün görülən fəvqəladə, müvəqqəti və ya digər tədbirlərlə əlaqədar maliyyə və digər yardımın göstərilməsi daxildir.

Protokolun mühüm xüsusiyyətlərindən biri də burada nəinki iştirakçı-dövlətlərin bu beynəlxalq sənədlərlə yaradılmış müvafiq beynəlxalq qurumlara, həmçinin qeyri iştirakçı-dövlətlərin də müraciətinə imkan yaratması ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar müddəalar 32-ci maddədə göstərilmişdir. Bu müraciət qanunvericilik və s. tədbirlərin həyata keçirilməsinə dəstəkdən başlamış beynəlxalq yardıma qədər olan münasibətləri əhatə edir.

Bütövlükdə bu sahədə münasibətlərin tənzimlənməsində UNESCO-nun rolu ilə əlaqədar məsələlər də Protokolda geniş əks olunmuşdur. Dövlətlər bu Protokolda göstərilən müddələrin həm sülh, həm də silahlı münaqişə zamanı mümkün qədər geniş yayılmasını təmin etməklə bərabər, müvafiq vasitələrlə, xüsusən də maarifləndirmə və məlumat proqramları vasitəsilə mədəni sərvətlərin bütün insanlar tərəfindən tanınmasına və onlara hörmət edilməsinə kömək etməyə səy göstərməlidirlər. Dövlətlər mədəni sərvətlərin mühafizəsi ilə bağlı öz silahlı qüvvələrinin nizamnaməsinə təlimatlar daxil etməli, UNESCO, o cümlədən müvafiq dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıqla sülh dövründə təlim və təhsil proqramlarını hazırlamalı, UNESCO Baş direktoru vasitəsilə bir-biri ilə qanunlar, inzibati qaydalar və görülən tədbirlər haqqında məlumat mübadiləsi həyata keçirməlidirlər; və s.

Bütövlükdə, Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında Haaqa Konvensiyasının və ona əlavə protokolların bu sahədə münasibətlərin tənzimlənməsində rolu və əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlili ilə belə nəticəyə gəlmək olar ki, qeyd edilən beynəlxalq-hüquqi sənədlər silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması üzrə mühüm normalar müəyyən etsə də, həmin müddələrin yerinə yetirilməsi üzərində beynəlxalq nəzarət mexanizmi yaradılmamışdır. Belə ki, təklif olaraq insan hüquqları sahəsində komitələr praktikasında yaradılacaq və müəyyən səlahiyyətlərə malik olacaq beynəlxalq nəzarət mexanizmində dövlətlərdən müvafiq hesabatların alınması və dövlətlər-arası şikayət proseduru da nəzərdə tutulmalıdır.

Daha sonra, Konvensiya və əlavə protokollarda müəyyən edilən normaların müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyaları ilə ciddi əlaqələri qurulmamışdır. Bundan başqa, Konvensiya və əlavə protokollarda beynəlxalq hüquqi adət normalarına əməl edilməsi üzrə dövlətlərin öhdəlikləri də dəqiq şəkildə əks olunmamışdır. Eyni zamanda, mədəni sərvətlərin beynəlxalq siyahısının yaradılması istiqamətində UNESCO tərəfindən aparılan fəaliyyət daha da artırılmalı, o cümlədən beynəlxalq məsuliyyətlə əlaqədar müddəalar da nəzərdə tutulmalıdır.

Beləliklə, Konvensiyaya yuxarıda qeyd edilən müddəaları, o cümlədən dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərini və geniş milli-hüquqi implementasiya tədbirlərini nəzərdə tutan yeni əlavə protokolun qəbul edilməsi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – www.e-qanun.az
2. Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat. Bakı, BDU, 2021, 326 səh.
3. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, Nurlar, 2019, 352 s.
4. Məmmədov R.F., Əfəndiyeva H.E. Azərbaycan Respublikasının tarix və mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq-hüquqi qorunması. Bakı, Səda, 2015, 328 s.
5. Süleymanlı S.A. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi problemləri və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2018, 296 s.
6. Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında 1954-cü il tarixli Konvensiya - <https://unesco.preslib.az/az/documents>
7. Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında 1954-cü il tarixli Konvensiyaya I Əlavə Protokol – <https://unesco.preslib.az/az/documents>
8. Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında 1954-cü il tarixli Konvensiyaya II Əlavə Protokol - <https://unesco.preslib.az/az/documents>
9. Roger O’Keefe, Camille Péron, Tofiq Musayev, Gianluca Ferrari. Protection of cultural property. Military manual. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. France and the International Institute of Humanitarian Law, 2016, 91 p.
10. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Курс лекций. Москва, Международный Комитет Красного Креста, 2011, 1144 с.

РОЛЬ ГААГСКОЙ КОНВЕНЦИИ 1954 ГОДА О ЗАЩИТЕ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА И ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ПРОТОКОЛОВ К НЕЙ В РЕГУЛИРОВАНИИ ОТНОШЕНИЙ В ЭТОЙ ОБЛАСТИ

Лейла Гашимова*

Резюме

В статье подробно анализируются роль и основные характеристики Гаагской Конвенции о защите культурных ценностей во время вооруженного конфликта и дополнительных протоколов к ней в регулировании отношений в этой сфере. Делается вывод о том, что хотя указанные международно-правовые документы определяют важные нормы защиты культурных ценностей во время вооруженного конфликта, не создан международный механизм контроля за выполнением этих положений в данной сфере. Так, в качестве предложения, в международном контрольном механизме, который будет создан в сфере прав человека и будет наделен определенными полномочиями, также должно быть предусмотрено получение соответствующих отчетов от государств и процедура межгосударственных обжалований. Далее в статье отмечается, что нормы, определенные в Конвенции и дополнительных протоколах, не имеют тесной связи с Женевскими конвенциями 1949 года о защите жертв войны. Кроме того, в Конвенции и дополнительных протоколах четко не отражены обязательства государств по соблюдению международно-правовых норм. В то же время деятельность, проводимая ЮНЕСКО в направлении создания международного списка культурных ресурсов, должна быть дополнительно расширена, включая положения, касающиеся международной ответственности. Наконец, в статье делается вывод о том, что следует признать целесообразным принятие нового дополнительного протокола к Конвенции, включающего в себя вышеуказанные положения, в том числе международные обязательства государств и обширные национально-правовые имплементационные меры.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, культурные ресурсы, международная ответственность, международные обязательства, усиленная защита, ЮНЕСКО.

THE ROLE OF THE HAGUE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONFLICT AND ADDITIONAL PROTOCOLS IN REGULATING RELATIONS IN THIS FIELD

Leyla Hashimova**

Abstract

The article analyzes the role and main characteristics of the Hague Convention for the Protection of cultural property in the event of armed conflict and its additional protocols in regulating relations in this area. It is concluded that although the mentioned international legal documents define important norms in the field of protection of cultural resources during an armed conflict, no international control mechanism has been created for the fulfillment of those

* д.ф.п.п., преподаватель кафедры ЮНЕСКО прав человека и информационного права (Бакинский государственный университет).

** Ph.D in Law, Lecturer of the UNESCO Department of Human Rights and Information Law (Baku State University).

provisions in this field. So, as a proposal, in the international monitoring mechanism, which will be established in the field of human rights and will have certain powers, the receiving of relevant reports from the states and the interstate complaint procedure should also be provided. Then, the article notes that the norms defined in the Convention and additional protocols have not been established with the 1949 Geneva Conventions on the protection of war victims. In addition, the obligations of states to comply with international legal norms are not clearly reflected in the Convention and additional protocols. At the same time, the activities carried out by UNESCO in the direction of the creation of the international list of cultural resources should be further increased, including provisions related to international responsibility. Finally, the article concludes that the adoption of a new additional protocol to the Convention, which includes the above-mentioned provisions, including the international obligations of states and extensive national-legal implementation measures, should be considered appropriate.

Keywords: armed conflict, cultural resources, international responsibility, international obligations, enhanced protection, UNESCO.